

Univerzity Karlovy v Praze

Filozofická fakulta

Název katedry

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

Bakalářská práce

Dominika Zezulová

Zvládnutí přechodových stadií v životě člověka

Transitional periods in one's life and their managing

Praha 2014

Vedoucí práce:

PhDr. Mgr. Simona Horáková Hoskovcová, Ph.D.

Děkuji srdečně PhDr. Mgr. Simoně Horákové Hoskovcové, Ph.D. za skvělé nápady a cenné rady, za laskavé a vstřícné vedení mé práce.

Děkuji rovněž svému manželovi Jakobovi za trpělivost a za morální podporu při psaní práce za zhoršených podmínek.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. 7. 2014

.....
Dominika Zezulová

Abstrakt:

Teoretická část bakalářské práce se zaměřuje na zkoumání jednotlivých tranzitorních období života člověka. Základní linií práce tvoří Eriksonova teorie osmi životních stadií, která svou povahou vybízí k překonání krizí jednotlivých období. Tato koncepce je doplněna dílčími poznatky z různých dalších teorií tak, aby každé tranzitorní období bylo představeno se všemi svými krizemi, riziky i výzvami k růstu osobnosti. Text je doplněn o teoretické zpracování několika specifických životních přechodů (například nástup do školy, svatba, odchod do důchodu, apod.). Jedna kapitola je věnována rituálu jako nástroji k zvládnutí přechodových období. Praktická část práce představuje soudobý fenomén odkládání přechodu od bezdětnosti k mateřství a pomocí obsahové analýzy internetových diskuzí zkoumá motivy mladých žen k odkládání mateřství.

Klíčová slova:

přechodová období, tranzitorní krize, odkládání mateřství

Abstract:

The theoretical part of the thesis focuses on the study of each transitory phase of the human's lifespan. The leading thread of this thesis is the Erikson's life stages theory that leads us by its nature to overcome the challenges of each stage. This basic approach is completed with partial findings of other theories in order for each stage to be introduced with all its conflicts, risks and challenges that can lead to the development of person's character. Text is completed with theoretical processing of several specific stage transitions (for example the beginning of the school attendance, wedding, beginning of the retirement etc.) One chapter is dedicated to the ritual as a tool of managing the transitional periods. Practical part of the thesis is presented by the current phenomenon of postponing the transition from childless to maternal stage of woman's life with the help of analysis of internet discussions where the motivations of young women for the postponing of motherhood are studied.

Keywords:

transitional period, transitional crisis, postponing motherhood

Obsah

Úvod	8
1. Přechodová stadia a rituály	9
2. Základní důvěra proti základní nedůvěře	10
3. Autonomie proti studům a pochybám	12
4. Iniciativa proti vině.....	14
5. Snaživost proti méněcennosti.....	16
5.1 Nástup do školy	17
6. Identita proti konfúzi rolí.....	18
7. Intimnost proti izolaci.....	21
7.1 Svatba.....	22
7.2 Narození prvního dítěte.....	23
8. Generativita proti stagnaci	25
8.1 Krize středního věku	27
8.2 Klimakterium.....	28
9. Integrita „já“ proti zoufalství	29
9.1 Odchod do důchodu.....	30
10. Návrh výzkumu – odkládání mateřství.....	32
10.1 Úvod.....	32
10.2 Výzkumné otázky a předpoklady	33
10.3 Výzkumné metody.....	35
10.4 Realizace shromáždění dokumentů	36
10.5 Analýza dokumentů	36
10.6 Výzkumný vzorek.....	37
10.7 Diskuze.....	37
Závěr.....	38

Seznam použité literatury	39
Přílohy:	43

Úvod

Bakalářská práce se zabývá důležitými tranzitorními etapami v lidském životě. Tato období se většinou týkají biodromálního, osobnostního i sociálního aspektu života člověka. Základní linii tvoří Eriksonova teorie osmi životních stadií, která je velmi inspirující pro osobnostní růst; představuje každé období jako krizi, kterou je třeba překonat, zvládnout.

Teoretickou část práce jsem rozdělila do kapitol podle jednotlivých období. Erikson ve svém díle „Osm věků člověka“ neupřesňuje věkovou hranici jednotlivých stadií, ani já jsem ji tedy neuváděla. Každé období jsem doplnila o dílčí informace z dalších periodizačních teorií, které se zaměřují na zvládnání vývojových úkolů. „Zvládnání“ jsem více méně pojala jako volní záležitost samotného jedince či jeho rodičů (proto jsem se nezabývala periodizací například dle Piageta či Vygotského, kteří popisují spíše kognitivní vývoj). „ *Velké životní problémy nejsou nikdy vyřešeny jednou provždy. Jsou-li zdánlivě vyřešeny, je to vždy ztráta. Zdá se, že jejich smysl a účel nespočívá v jejich řešení, nýbrž v tom, že na nich neustále pracujeme.*“ (Jung, 1994, s. 99). Říčan (1989) hovoří o možnosti ovlivňovat svůj vývoj, své schopnosti k růstu. „*Kdykoli se ovládneme a uděláme, co chceme, nikoli co se nám právě chce, vzroste naše schopnost ovládat se i v budoucnu.*“ (s. 32)

Kromě toho jsem věnovala pozornost také některým specifickým přechodovým událostem (např. nástup do školy, svatba, narození prvního dítěte, apod.), jejichž teoretické zpracování jsem zařadila do podkapitol k příslušnému životnímu období.

Úplně na začátek práce jsem vložila krátkou kapitolu o rituálu jako nástroji pro zvládnání důležitých životních přechodů. Původně jsem chtěla téma rituálu více rozpracovat, nicméně vzhledem k tomu, že se věnuji přechodům aktuálním pro naši společnost a rituál je více spojen se vzdálenými národy (u nás se téměř vytratil), od tohoto plánu jsem upustila.

V praktické části se zaměřuji na období přechodu k mateřství, resp. na soudobý trend mateřství odkládat. Pomocí obsahové analýzy internetových diskuzí mapuji postoje dnešních mladých žen a snažím se rozkrýt pozadí fenoménu bezdětnosti mladých dospělých.

1. Přechodová stadia a rituály

Život jedince je složen z jednotlivých přechodů; některé jsou postupné, jiné skokové; některé se týkají samotné ontogeneze, jiné sociálního vývoje. Polocivilizované národy dodržují při příležitosti každého přechodu provádění nejrůznějších rituálů, kde se propojují profánní a posvátné záležitosti celé společnosti. Rappaport (1999) zdůrazňuje sociální složku rituálu; rituál přemostuje hranice mezi veřejným systémem a soukromým životním procesem.

Van Gennep (1997), který velmi podrobně studoval a porovnával rituály různých národů, definuje kategorii přechodových rituálů, které se dále dělí na rituály odluky (preliminární), rituály pomezí (prahové) a rituály sloučení (postliminární). Všechny tři podkategorie jsou zastoupeny v každém přechodu v různém poměru vzhledem k jeho povaze. Nejvíce pomezích rituálů se provádí při těhotenství, zásnubách či iniciaci, zatímco při pohřbu převládají rituály odlučovací. Slučovací rituály jsou dominantní ve svatebních obřadech.

Turner (2004) rozvádí Van Gennepovu koncepci přechodového rituálu. Popisuje pojem „liminarita“: jedná se o člověka, který stojí na životním prahu (jako příklad uvádí autor novice při iniciaci či při obřadech dospívání) a jehož rysy jsou nejasné, protože nezapadá do klasifikace lidské společnosti. Lidé v přechodové fázi mohou být znázorněni jako lidé bez vlastnictví, v některých případech bývají přestrojeni za netvory, není jim přisuzováno žádné postavení, ba ani místo v příbuzenském systému.

V tomto kontextu je zajímavé porovnat přístup západní společnosti k přechodovým stadiím s přístupem primitivních národů. Uvažme adolescenci – období velkých zvrátů a přechodů. Psychologická literatura hovoří o adolescentním moratoriu (např. Vágnerová, 2005), o rozporu mezi statusem a rolí (Langmeier & Krejčířová, 2006), o rozporuplném přístupu dospělých k adolescentům, apod. Adolescenti užívají svobody bez zodpovědnosti a neví, kdy ji převzít, neví, kam se zařadit. Výše zmínění liminarité se stávají v primitivním národě v přesně ohraničeném čase „vydědění“, aby jim poté spolu s přijetím nové role byla projevena patřičná úcta úměrná jejich novému stavu. Není zde prostor pro osobní svobodu, ale ani pro pochybnosti o identitě.

2. Základní důvěra proti základní nedůvěře

Matka (pečující osoba) má v raném životě nemluvněte roli vyrovnávat jeho nezralou vnitřní homeostázu. Dítě velice rychle pochopí, že příjemné pocity z nasycení, z tepla, sucha, se váží na přítomnost matky. Základní důvěra, jak ji pojímá Erikson (1996), je potom důvěra dítěte, že bude vždy nasyceno, obejmuto, utiшено, umyto, je to důvěra v matku, že vždy vyhoví jeho potřebám. Pokud se matka chová čitelně a vysílá konstantní signály ujištění o tomto stavu, je dítě časem připraveno propustit ji bez obav z dohledu, protože nepochybuje o jejím návratu. Stejnost zkušeností, předvídatelnost situací spojených se saturací potřeb, poskytuje „rudimentární pocit identity“. Vágnerová (2005, s. 70) tvrdí, že „*rané zkušenosti vytvářejí systém, jehož cílem je orientace ve světě a pochopení vlastní pozice v něm.*“ Erikson objasňuje, proč zvolil označení „důvěra“/ „trust“ (a nikoliv „spoléhání“/ „confidence“, termín Terezy Benedekové¹); slovo „důvěra“ totiž v sobě obsahuje větší naivnost a vzájemnost; dítě důvěřuje nejen svému nejbližšímu okolí, ale také samo sobě (zde je položen základní kámen sebevědomí a sebedůvěře ve svém pravém slova smyslu). Je potřeba, aby dítě bylo syceno především pozitivními podněty a zkušenostmi, které aktivizují jeho zájem o svět.

Příhoda (1967a) popisuje rozvoj sociálních reakcí, kdy dítě kladně reaguje nejprve na matku, velmi záhy však na jakoukoliv dospělou osobu, jež mu věnuje pozornost. Kontakt s matkou vyvolává u dítěte komplex oživení, který obsahuje různé reflexy a projevy radosti. Ačkoliv Příhoda popisuje prvotní vývoj především fyziologickými procesy a neurologickými reflexy, přikládá důležitost i čistě lidským projevům lásky. Děti, kterým se nedostává láskyplných (mateřských) projevů, ubývají na váze, snadno onemocní, zpomaluje se a pokřivuje jejich psychologický a sociální vývoj.

Langmeier & Krejčířová (2006) upozorňují, že mnohem více než kvantita sociálních interakcí mezi matkou a dítětem je důležitější jejich kvalita, která rozvíjí vzájemný vztah i sebepojetí dítěte.

Bowlby (2012) upozorňuje na těsnou souvislost psychiatrických poruch – depresí, citových odcizení a úzkostných nálad – se zkušeností dlouhého odloučení od pečující osoby v dětství případně její úplné ztráty. Dle Vágnerové (2005) však matka není vždy k dosažení a

¹ Jane Greer (1997) rovněž zmiňuje ve své knize teorii psychoanalytičky Terese Benedek a její teorii o spolehlivém vedení rodičů, které způsobuje důvěru dítěte (confidence) v dobré vyústění složitých situací i v pozdějším věku.

není vždy taková, jakou si ji dítě přeje mít. Postupem času se ale dítě učí korigovat tato svá přání a stává se jistější a odolnější vůči různým situacím.

Zvláštní postoj zaujímá Erikson (1996) k prořezávání zubů; samotné bolestivé prořezávání nemá neblahé důsledky na psychický vývoj dítěte; pokud však dítě pochopí, že nikdo nevěnuje pozornost jeho bolesti a neumožní mu kousat předměty či ještě lépe prs, je náchylné k masochistické tendenci řešit situace významných ztrát uspokojením se vlastní bolestí.

Nejvyšší zodpovědnost za překonání vývojového úkolu dosáhnout základní důvěry nese pečující osoba. Erikson (1996) však důrazně upozorňuje, že v konečném důsledku je mnohem důležitější kvalita vztahu než důsledné uspokojování všech reálných i potenciálních potřeb dítěte. Spolu s individuální péčí je pro dítě důležité, aby matka byla přesvědčená o své důvěryhodnosti v rámci svého sociokulturního prostředí. Tak se už v raném období buduje v dítěti pocit identity a přináležitosti.

Vágnerová (2005) zdůrazňuje význam učení už v tomto nejranějším stadiu dětství. Díky učení dokáže novorozenec ovlivňovat své reakce tak, aby upoutal zájem pečující osoby. Už chování plodu ovlivňuje matčin postoj k němu. Ani po porodu tedy není dítě ve vztahu k matce pasivní a podílí se na utváření vztahu, který je v tomto období pro něj životně důležitý. Hned několik dní po porodu je zdravé dítě schopno diferencovat důležité podněty (matka, krmení) pomocí zraku (obličej matky), čichu, sluchu (hlas matky). Novorozenec tak navazuje na zkušenost s matkou z prenatálního období, přičemž hlas je jediným smyslovým podnětem, které dítě už zná.

Vágnerová (2005) považuje ve vývoji kojence za zcela zásadní přiměřenou stimulaci, která aktivizuje bdělost a zájem o okolí, je zároveň předpokladem rozvoje různých schopností a dovedností a je základem kontaktu s prostředím, které dítěti umožňuje nabýt důvěry ve svět. Nedostatek podnětů nebo jejich nadbytek působí značně nepříznivě na zdravý vývoj dítěte.

Zásadním pojmem, který nelze opomenout v popisu zvládnání období prvního roku, je „psychologické narození“ dítěte, které označuje schopnost dítěte odlišit sebe od matky (Mahler, Pine, Bergman, 2006). Většinou k němu dojde okolo sedmého měsíce. Dítě může být ale tímto poznáním zaskočeno a velmi často se objevuje separační úzkost, která vyjadřuje obavy dítěte ze ztráty matky, která není jeho součástí a není tak pod jeho kontrolou. Pokud se ale matka chová konzistentně empaticky, dítě opět nabývá důvěry a postupně zraje do dalšího

období vývoje, kde je ochotno vzdát se na krátkou dobu matky za cílem primárního osamostatnění.

Vágnerová (2005) shrnuje hlavní body vývoje sebepojetí v kojeneckém období:

- pochopení existence vlastní bytosti – diferenciacie od okolního prostředí, pochopení kontinuity vlastního prožívání tělesných i duševních pocitů
- základní orientace v nejbližším prostředí a pochopení stability vnějšího světa
- vytvoření základních stabilních vztahů k prostředí
- posilování pocitu jistoty ve vztahu k vlastní existenci i ke světu

Jung (1994) zastává názor, že dítě ještě nezná problémů, protože je zcela závislé na rodičích. Psychologii jedince až do období puberty označuje za bezproblémovou, protože jednání a rozhodování jedince je pudové (i při vědomí vnějších hranic). Tuto první formu vědomí (forma pouhého poznávání), nazývá Jung stavem archaickým nebo chaotickým.

3. Autonomie proti studům a pochybám

V průběhu zrání svalové soustavy objeví dítě možnost volby – zadržet/pustit; explicitně se projevuje na postupném řízení vyměšování (Erikson, 1996). Dítě je schopno ovlivnit, kdy k vyměšování dojde. Tento pocit kontroly situace vede k touze po autonomii, po dalších možnostech rozhodovat o sobě. Velice často dochází k nezdarům, například při exploračních pokusech. Jedinec neustále prožívá toto dilema – osamostatnit se a riskovat tak neúspěch a zahanbení, či radši zůstat v bezpečném dosahu pečujících osob?

Je žádoucí, aby pečující osoby podporovali základní důvěru, podporovali dítě v jeho projevech nezávislosti, avšak uchránili ho před zbytečnými pocity studu a neúspěchu (Erikson, 1996)

Příhoda (1967a) vysvětluje proces diferenciacie okolí – osob a dalších objektů od konání subjektu. Na konci tohoto období se zcela vyčleňuje „Já“ jakožto nezávislý člen prostředí, ve kterém se pohybuje. Langmeier & Krejčířová (2006) popisují fázi negativismu, která je projevem vědomí dítěte své autonomní osobnosti.

V tomto stadiu je podle Eriksona (1996) stud pocitem odsouzení sebe sama pouze skrze pozorující okolí (vizuální stud). Svědomí teprve zraje, normy, příkazy a zákazy ještě nejsou zvnitřněny, a tak ani pocit studu se nedostavuje v případě, že je jedinec sám.

Podle Příhody (1967a) je dítě v tomto věku velmi citlivé na trest – je pro ně těžkým pokořením a často na něj reagují vzdorem, trucováním či pláčem.

Pokud je dítě přetěžováno pocitem hanby, uchyluje se k některým úhybným modelům chování; naučí se stud ignorovat, nebo se snaží unikat neviděno (Vágnerová, 2005).

Pocit pochybnosti Erikson (1996) lokalizuje do zadních částí lidského těla. Ačkoliv může dítě řídit anální vyměšování, nemá situaci pod vizuální kontrolou. Erikson obrazně popisuje pochybnost či obavu dítěte: do této nekontrolované části mohou vniknout „*ti, kteří napadají autonomní síly dítěte a označují za zlé produkty střev*“ (s. 9). Z psychopatologického hlediska jde o základ pro nutkavé pochybnosti či dokonce paranoidní obavy z pomyslných pronásledovatelů.

Převládající pocit ztráty sebekontroly a pocit nadměrné cizí kontroly vede ke sklonu pochybovat o sobě a stydět se za sebe. Naopak převládající pocit sebekontroly bez ztráty sebeúcty vede k hrdosti a pocitu dobré vůle. (Erikson, 1996)

Jak je již zmíněno výše, dítě exploruje své okolí díky svým zvýšeným lokomotorickým dovednostem. Může se tak dobrovolně vzdálit matce, což podporuje jeho separační tendence (Vágnerová, 2005). Matka zůstává jako stabilní jistota, ke které se dítě vrací, jakmile se cítí nejisté. Dítě se osamostatňuje v různých aktivitách (stravování, vyměšování), v pohybových možnostech (typické věty vyjadřující projev elementární vůle: „já chci“, „já sám“, „nechci“ – výše zmíněný negativismus); mezi těmito vývojovými skoky se ale průběžně vrací k matce a znovu se nechává opečovávat a konejšit. Vágnerová (2005) nazývá tuto znovusblíživou fázi jako „moratorium batolecího věku“.

Vztah s otcem bývá většinou sekundární, dítě již staví na zkušenosti s matkou. Otec většinou stimuluje děti k rychlejšímu a aktivnějšímu vývoji, vztah s otcem většinou nabízí nenásilnou postupnou separaci od matky. (Vágnerová, 2005).

V rámci Eriksonova pojetí vývoje (Erikson, 1996) jde v tomto období o hledání emoční stability (zvládnutí pocitu studu a pochybností), o to, zdali převládne láska a radostná iniciativa, či spíše nenávisť a s ní i negativismus. Možná jde o příliš silné termíny, ale v principu se výrazným způsobem emoce diferencují a třídí, dítě se učí své emoce řídit. Podle

Vágnerové (2005) umí dítě v batolecím věku už odlišit vnitřní prožívání a chování, je ale přesvědčeno, že chování vždy úměrně odpovídá prožívání. Emoce a jejich projevy slouží jako sociální signály a regulační mechanismy.

Dítě v batolecím věku prochází první částí vývoje genderové identity. Vágnerová (2005) specifikuje následující fáze:

- fáze uvědomování rozdílů mezi jedinci mužského a ženského pohlaví
- fáze pochopení vlastního pohlaví – v tomto období děti příslušnost ke své genderové skupině zdůrazňují a velmi je zajímají její - především vnější - typické znaky
- fáze přijetí genderové identity – dítě aktivně přijímá svou roli a ztotožňuje se s ní, svou skupinu hodnotí pozitivněji než skupinu opačného pohlaví

Dobře zvládnutý úkol získání autonomie je předpokladem k úspěšnému začlenění do institucionalizovaných systémů, ve kterých by pravidla a zákony měly pouze podtrhovat a chránit přiměřenou nezávislost a důstojnost svých členů. (Erikson, 1996)

4. Iniciativa proti vině

V důsledku svalové maturace a psychomotorického vývoje, má dítě stále větší možnosti pohybu. Rovněž v inteligenční a sociální rovině dochází k posunu směrem k rovnocennějším vztahovým interakcím. To vše dítě motivuje k individuálním projevům, k objevování mantinelů, k explorování svého potenciálu (Vágnerová, 2005).

K velkému rozvoji dochází i v oblasti fantazie; dítě dokáže z velké míry anticipovat následky svého chování a zcela konkrétně lze zde již vysledovat vznik superega a upevňování jeho intrapsychické pozice (Erikson, 1996).

V tomto období dochází k aktivizaci pohlavního ústrojí (tzv. infantilní sexualita). Erikson (1996) se pod vlivem psychoanalýzy zabýval také kastrčním komplexem (chlapci mají strach z kastrace ze strany otce, dívky závidí penis chlapcům). V důsledku mnoha psychických dilemat dochází u dítěte k započetí plnohodnotného vývoje psychosexuální role; dítě začíná přejímat vzorce chování svého identifikačního objektu (dcera napodobuje matku, syn otce). Erikson rovněž poukazuje na rozdělení „já“ jedince na infantilní část, která

podněcuje růst a vyvolává pečující chování v okolí a na rodičovskou část, která rozvíjí sebereflexi, sebevedení i sebetrestání.

Erikson (1996) upozorňuje na nebezpečí příliš přísného infantilního superega (které mj. může ve své infantilní podobě zůstat i v dalších vývojových stádiích). Dítě potom velice důsledně trestá (buť slovně či pocitem viny) sebe i své okolí. Může dojít i k narušení vztahu (v důsledku zklamání) k rodiči, pokud je přistižen při nedodržení pravidla, které on sám nastolil a byl jeho modelem pro dítě.

Nezvládnutí tohoto psychosociálního konfliktu může být v dospělosti vyjádřen hysterickým popřením; jedná se o totální potlačení přání nebo dokonce afunkci jeho výkonného orgánu. Jak tomu bylo i v předešlých stádiích, důsledek se může projevit i opačným extrémem, tedy přehnanou iniciativou, přehnanou exhibicí přání, které ve skutečnosti v jedinci vyvolává úzkost. Často se úzkostná řešení problémů projevují psychosomatickými chorobami. (Erikson, 1996)

Pro předškolní dítě se hra stává možností, jak se vypořádat s jinak náročnou a často nečitelnou realitou. Stává se pro něj prostorem pro intelektuální, psychosociální či motorický rozvoj (Příhoda, 1967a). Langmeier & Krejčířová (2006) hovoří o hře jako o „zdvojení“ mezi skutečností a iluzí (protože se jedná o víc než pouhou experimentaci).

Kromě nebezpečí úzkosti morálky jsou děti v tomto věku extrémně citlivé na signály vybízející ke spolupráci. Kromě toho, že začínají aktivně vyhledávat partnery k dětské hře, jsou otevřeny k rovnocenné kooperaci s dospělými, kteří pro ně znamenají ideální identifikační zdroje (Erikson, 1996).

Matka již přestává být středem pozornosti dítěte, jeho zájem se přesouvá k otci (Příhoda, 1967a). Otec nabývá na přitažlivosti, jeho autorita dítěti imponuje a poslouchá ho raději než matku, ovšem ta zůstává bezpečným útočištěm. Velmi se zvyšuje zájem o jiné děti, především o sourozence, ale i kamarády ze sousedství či z mateřské školy.

Jak již název období napovídá, dítě rozvíjí iniciativu, aktivně začíná přistupovat k obtížím. Jejich nápady jsou většinou nerealizovatelné (zde je velké riziko různých forem trestu za nevyžádanou iniciativu – posměch, necitlivé odmítnutí apod.) Ukazuje se, že velmi příznivé je pro dítě řešit úkoly, na které téměř stačí sám – jen s malou podporou dospělého. Vygotskij (1976) tento fenomén nazval zóna proximálního vývoje. Příhoda (1967a) zdůrazňuje pochvalu rodičů jako jeden z hlavních motivů pro snahu dítěte.

Pocity viny ukazují na určitou úroveň morálního vývoje – totiž na přijetí daných pravidel. Dítě již vnímá vinu i samo od sebe, ne jen v souvislosti se studem před ostatními (Vágnerová, 2005).

Emoční vývoj se dále diferencuje, podle Vágnerové (2005) lze shrnout do několika následujících bodů:

- vzteku a zlosti ubývá v důsledku chápání příčin vzniku nepříjemností
- zvyšuje se bázlivost v důsledku rozvoje dětské představivosti
- rozvíjí se smysl pro humor, převládá stav veselosti
- dokáže anticipovat blízkou budoucnost, dokáže se těšit i obávat

Příhoda (1967a) dělí emoce na reakce organické, sociální a idejné.

Mechanismus zvládnání vnitřních konfliktů nazývá Příhoda (1967a) manifestním konfliktem, kdy jej dítě vyjádří z hlediska dospělých přehnaným projevem.

5. Snaživost proti méněcennosti

Poté, co je v dítěti probuzena čínorodá energie, je vzápětí usměřována institucionalizovaným vzděláváním. Dítě postupně opouští svá infantilně sexuální přání a plně se ponořuje do svého bouřlivého intelektuálního vývoje. Nastupuje období sexuální latence. *„Neboť dříve než se dítě, které je psychologicky již v zárodku rodičem, může stát rodičem biologickým, musí začít být pracovníkem a možným živatelem.“* (Erikson, 1996, s. 12)

Do popředí se dostávají cílevědomější přání, dítě se účelově (pomocí prostředků, jakých je ve svém věku schopno) snaží dosáhnout určitých dovedností, baží po vědomostech, po uznání. Naopak ustupuje zápal pro hru, obzvláště pro samoučelnou a neorganizovanou. (Erikson, 1996).

„Já“ dítěte v období prvního stupně je dle Eriksona (1996) určováno především hranicemi jeho nástrojových a dovednostních vybavení. V případě optimální stimulace získává dítě potěšení ze systematické a soustředěné práce, za což je vnitřně odměňováno radostí z dosažených výsledků.

Erikson (1996) popisuje nebezpečí pocitu méněcennosti, nedostatečnosti, pokud si dítě uvědomí svou nástrojovou či sociální nevybavenost a jeho širší okolí jej nepodpoří a neposkytne mu laskavé a pevné vedení.

Dle Příhody (1967a) je vedle rodiče postavena autorita učitele, zprvu přijímaná bezvýhradně, postupně podrobená subjektivní kritice. V tomto období už nebývá vzdor hlavním rysem interakce s rodiči; rodiče jsou vzdálenější, ale jsou stále na prvním místě. Na důležitosti ovšem nabývá vrstevnická skupina, která začíná projevovat prvky společenské organizace. Dítě v ní hledá přátelství, kooperaci, soupeření, společné zážitky.

Pro orientaci ve světě plném dobra i zla slouží dítěti mechanismus zvaný „mrvní realismus“ (Příhoda, 1967a). Malý školák přijímá hotové zásady a pravidla nekriticky a dbá na jejich důsledné dodržování.

Ve vrstevnické skupině se tříbí sociální porozumění; dítě se setkává s různými názory, přáními druhých lidí. V tomto věku také sílí schopnost seberegulace – ať už v rovině emocionální, nebo výkonové (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Dalším úkolem okolí dítěte je dokazovat mu jeho hodnotu i mimo souvislosti výkonu. Důležitosti nabývá identita dítěte; sice ještě není v popředí, ovšem dítě v tomto věku už velmi citlivě vnímá předsudky vůči své osobě (Vágnerová, 2005).

5.1 Nástup do školy

Nástup do školy představuje pro dítě velkou sociální a inteligenční zátěž. Pro děti, které nenavštěvovaly pravidelně mateřskou školu, je těžší obejít se delší dobu bez rodičů, zapojit se do velkého kolektivu svých vrstevníků a podřídit se autoritě učitele. Ale i pro děti z mateřských školek je velkou změnou nárok na každodenní dlouhou soustředěnost a kázeň (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Předpokladem pro úspěšný nástup dítěte do školy jsou zajisté splněné podmínky školní zralosti, ovšem jak ukazují různé studie (viz níže), základní podmínkou pro zvládnutí tohoto náročného přechodu je vedle dalšího milující rodina.

Studie zkoumající souvislost mezi přístupem k dítěti v raném věku a jeho školními úspěchy (Brennan, Shelleby, Shaw, Gardner, Dishion, Wilson, 2013) zjistila, že pozitivní rodičovství vede k lepším výsledkům ve škole. Kromě toho se jí podařilo u té části rodin, u

kteřé autoři intervenovali, dovést dítě k lepším výsledkům již v pěti letech, oproti dětem z kontrolní skupiny.

Jiná studie (Escobar, Alarcon, Blanca, Fernandez-Baena, Rosel, Trianes, 2013) se zabývá tím, jaké stresory prožívají školní děti; zjišťuje, že nejsilnějším stresorem je nestabilní rodinná situace, dále nízké vzdělání rodičů, šikana. Naopak stresorem není počet dětí ve třídě či typ školy. Nejvíce stresu vykazují agresivní děti, dále děti inhibované (oběti agresorů). Naopak nejméně stresu vykazují vůdčí typy dětí a děti s prosociálním chováním.

6. Identita proti konfúzi rolí

Spolu s fyziologickou revolucí, ke které dochází v tomto období, dochází k přehodnocování sama sebe, mladý člověk srovnává to, jak sám sebe vnímá a jak ho vnímá okolí. V dětství člověk nabyl svou identitu prožíváním různých identifikací a uskutečňováním sociálních rolí. Nyní je tato dětská identita porovnávána s vlastním významem pro druhé – tento význam se nejvíce zaměřuje na profilování životní dráhy. (Erikson, 1996)

„U naprosté většiny lidí jsou to požadavky života, které často náhle přeruší sen dětství. Je-li individuum dostatečně připraveno, může přechod do života v povolání proběhnout hladce. Má-li však iluze, které kontrastují se skutečností, pak vznikají problémy.“ (Jung, 1994, s. 96)

Rizikem tohoto období, jak už název vypovídá, je tzv. konfúze rolí. Častá je nejistota sexuální orientace, dále neschopnost zakotvit v jednom směru povolání. Pocit vnitřní konzistence potom mladí hledají v identifikaci s hrdiny mas a davů, čímž je však naopak jejich identita potírána (Říčan, 1989).

Erikson (1996) popisuje zamilovanost v adolescentním období jako *„pokus dospět k definici vlastní totožnosti projekcí roztržitěného obrazu vlastního já na druhé“*. (s. 14)

Macek (1999) rozpracoval podle Eriksonovy teorie epigenetický diagram (Tabulka 1):

útlé dětství	rané dětství	předškolní věk	školní věk	adolescence	raná dospělost	Dospělost	Zralý věk - stáří
důvěra vs. nedůvěra				Perspektiva vs. zmatek			
	autonomie vs. nejistota			Sebejistota vs. vysoké sebeuvěd.			
		iniciativa vs. vina		Experimentování vs. fixace			
			Kvalita vs. podřadnost	Učení se vs. neschopnost			
				Identita vs. zmatek			
				Sex. Polarizace vs. bisexualita	Intimita vs. izolace		
				Vedení a řízení vs. zmatek		Produktivnost vs. stagnace	
				Ideologický závazek vs. zmatek			Integrita vs. nevyrovnanost

Předchozí vývojové úkoly se projevují v zápase o identitu (čím lépe byly lépe zvládnuty, tím větší je šance i na nynější úspěch). Vývojové úkoly, které teprve jedince čekají, jsou implicitně rovněž obsaženy v tomto vývojovém stadiu jako součást anticipace vlastní budoucnosti (Macek, 1999).

Typickým projevem obrany proti konfúzi rolí je výrazná nesnášenlivost a předsudky vůči lidem, kteří se odlišují. Pubescenti mají tendenci tvořit skupinky, které jsou vnitřně konzistentní a vyznačují se určitými vnějšími i vnitřními stereotypními znaky (Říčan, 1989).

V důsledku velkých zvrátů na rovině fyziologické i psychosociální dychtí mladý člověk po jasných liniích mezi dobrem a zlem, dychtí po jasném rozlišování. Morálku, kterou si osvojil v dětství, nyní přehodnocuje a postupně si stanovuje etické postoje. (Říčan, 1989).

Mladý člověk prochází převratným obdobím, kdy se stává zralým na úrovni biologické i mentální (rozumové). Nejdéle však zráním prochází rovina sociální (a to jak z pozice jedince, který pubertou prochází, tak z pozice jeho okolí). Oproti právním hranicím (především 15 a 18 let) je jedinci ve společnosti status dospělosti přisuzován postupně. Obzvláště v ekonomických zemích je proces sociálního dospívání (které závisí především na citovém a materiálním osamostatnění od rodičů), poměrně dlouhý a mladý člověk, téměř ve

všech ostatních rovinách již dospělý, je vystaven palčivé otázce po vlastním sebepojetí. (Van Genep, 1997).

O to více se snaží mladý pubescent jednat jako dospělý, a to už v rané pubescenci; Příhoda (1967a) hovoří o překompenzování vlastního sebevědomí – mladý jedinec si uvědomuje vlastní méněcennost, kterou se snaží potlačit. Velmi často se jedná o požívání zakázaných látek (alkohol, kouření, později i lehké drogy), do centra zájmu se dostává vlastní zevnějšek a péče o něj. Jakékoliv zjevné zpochybnění sebevědomí od okolí v něm vzbuzuje bojovnost a nevyhýbá se konfliktům. Rozvíjí se kritické myšlení pubescenta – vymezuje se vůči autoritám, hodnotí jejich chyby, přemýšlí o hodnotových systémech, ve kterých se pohybuje a volí si vlastní.

Projevy takových mentálních změn se vyznačují svou výbušností, měnlivostí, agresí i vzdorem, úšklebky; podle Příhody (1967a) to vše slouží k zachování vlastní cti, nikoliv k úmyslnému dráždění dospělých.

Macek (1999) se snaží poukázat alespoň na těch několik tranzitních bodů, které slouží k vývoji dospělého sebepojetí:

- získání občanského průkazu (15 let) – odpovědnost před zákonem (s omezeními), právo uzavřít pracovní smlouvu (s omezeními)
- ukončení povinné školní docházky
- plnoletost (18 let) – plná odpovědnost, volební právo, možnost získání řidičského průkazu, (autorka dodává – legální konzumace alkoholických nápojů a tabákových výrobků)
- maturita – ukončení středoškolského vzdělání (mnoho studentů již nastupují do zaměstnání, někteří pokračují na VOŠ či VŠ. kde je přístup ke studentům více partnerský)

(následující dva tranzitní body již patří spíše do dalšího období, nicméně váží se k tématu sebepojetí, proto uvádím i je):

- možnost být zvolen do obecního zastupitelstva či parlamentu (21 let)
- ukončení VOŠ či VŠ (23-25 let)

V tomto úseku období se emoce zklidňují co do projevu, ovšem o to silněji zrají uvnitř. Během takzvané postpubescence se ustáluje sexuální zaměření a sexuální pud nabývá na konkrétnosti v myšlenkách a představách. Mladý člověk již opouští city k nereálným

postavám, zamilování se již váže ke skutečnému „dosažitelnému“ člověku. Kromě erotického citu se také mezi lidmi tohoto věku zakládají hluboká – často celoživotní – přátelství (Příhoda, 1967b).

Pozice postpubescentního jedince doma je značně složitá; pokud pro něj domov neznamena místo, kde nalézá ocenění a porozumění, raději se mu co nejvíce vyhýbá, což představuje pro nezkušeného člověka značné riziko (uchyluje se k alkoholu, opouští řád, apod.) Naopak příležitostí k vývoji je jakákoliv práce, ať už dobrovolná, či sloužící k přivýdělku (Příhoda, 1967b).

7. Intimnost proti izolaci

Po tvrdém zápasu o identitu touží jedinec po tom, aby jeho identita splynula s druhými lidmi; Erikson (1996) popisuje intimitu partnerskou, přátelskou, dokonce i nepřátelskou (fyzický souboj), apod. Základním požadavkem je „čelit strachu ze ztráty „já“ v situacích, které vyžadují opustit soustředění na sebe sama“. Podlehnutí tomuto strachu znamená uzavírat se do izolace, do svého nitra.

Je žádoucí, aby se mladý dospělý jedinec naučil sdílet (tělesně i duševně) se svým partnerem, a to tak, aby se ve svobodě doplňovali, nikoliv aby spolu soupeřili (o moc, o větší uspokojení, apod.) Pohlavní spojení činí vzájemný vztah stabilním a vyváženým. (Erikson, 1996).

Příhoda (1967b) hovoří o potřebě „*doplnění bytostí opačného pólu*“ (s. 148), která se má naplnit plánovanou svatbou. Zamilovanost již bývá zaměřena na konkrétní objekt bez dobarvování.

Strach z intimnosti, z odhalení sama sebe, vede člověka k nepřiměřené izolaci, která blokuje další duševní vývoj jedince. Erikson (1996) popisuje fenomén zvaný „*isolation á deux*“ (izolace ve dvou) popisující vztah dvou uzavřených jedinců, kteří se neotevřeli vzájemné intimitě (ať už obrazně či doslovně) a setrvávají tak ve vývojové stagnaci.

Toto období je dle Příhody (1967b) typické harmonizací psychiky a názorů, získávání zkušeností v profesi, ale také období profesních zmatků, nerozhodnosti v partnerských vztazích a nezralého sociálního jednání.

V případě založení nové rodiny kladou okolnosti vysoké nároky na vytváření nových nedobrovolných vazeb s původní rodinou manžela/manželky (Příhoda, 1967b).

Langmeier & Krejčířová (2006) uvádí zralost jako nejčastěji udávané kritérium dosažení dospělosti. „Člověk je zpravidla pokládán za dospělého, když po dokončení dospívání přejímá plnou osobní a občanskou odpovědnost, začíná být ekonomicky nezávislý a navíc přispívá k rozmnožování obecných statků, rozvinul plně své osobní zájmy, ustavil legalizovaný vztah k životnímu partnerovi, přejal očekávané výchovné úkoly vůči svým potomkům a na druhé straně se přizpůsobuje stárnoucím rodičům.“ (s. 169). Podle autorů se toto období prodlužuje a společnost již nelpí na přiměřené časové posloupnosti. Mladí lidé investují čas do přípravy na budoucí povolání a závazky odkládají.

V důsledku odkládání závazných partnerských vztahů či dokonce svatby je odsouváno i rodičovství na pozdější věk. Bartošová (2011) došla ve své studii o souvislosti partnerství a mateřství k závěru, že ženy na prahu dospělosti o mateřství neuvažují a proto ani nehledají partnera, který by splňoval nároky dlouhodobého závazku. Později však u mužů vyhledávají takové vlastnosti jako spolehlivost, věrnost, schopnost poskytnout jistotu. Autorka studie popisuje na základě výpovědí svých respondentek problém, který nastává v důsledku odkládání výběru celoživotního partnera: ženy si v průběhu svého post-adolescentního období prochází různými vztahy, které zvyšují nároky na každého následujícího partnera. Zároveň se sociálně i finančně osamostatňují, což přináší pocit svobody, soužití s partnerem se potom může stát nepohodlným břemenem. Představa na partnerovi závislého života v domácnosti s dítětem se stává neatraktivní a ženy mají o to větší tendenci tuto životní etapu odkládat, či se jí dokonce vzdát. Na druhou stranu však ženy, které opravdu touží po mateřství, jsou ochotny velkých obětí a kompromisů.

Jiná studie, zabývající se odkládáním početí dítěte, označuje za hlavní příčiny tohoto fenoménu nevyhovující finanční i bytovou situaci (Lechnerová, 2011). Jako další důvody uváděli respondenti nedostatečnou psychickou připravenost a neexistenci vhodného partnera/vhodné partnerky.

7.1 Svatba

Svatba je velmi významným mezníkem v životě člověka, protože přechod se týká několika psychosociálních rovin. Jedinec se vzdává své osobní svobody, přijímá zodpovědnost za druhého člověka a očekává totéž od něj. Částečně se vzdává své původní

rodiny a přijímá rodinu svého partnera. Zakládá novou rodinu jako sociální jednotku, která je uznávaná i podporovaná státem.

Vágnerová (2007) definuje manželství jako „*přijetí společensky vymezeného životního stylu dospělosti*“ (s. 88). Svatba je spojena s rituálem, který přesně vymezuje počátek manželství a potvrzuje toto rozhodnutí jako pozitivní změnu.

Říčan (1989) porovnává dnešní svatby s tradičními v dřívějších dobách, kdy kromě náboženského vyjádření závažnosti i závaznosti obřadu, probíhalo několik rituálů, které usnadňovaly účastníkům náročný přechod z jednoho stadia do druhého (loučení s rodiči, svatební noc, změna oblékání, změna bydliště, atd.)

V různých kulturních prostředích bývá svatba doprovázena různými rituály; vzájemně se více či méně podobají a dají se rozdělit na několik kategorií: odlučovací rituály, rituály odlučovací od místního společenství stejného pohlaví, únosové rituály, rituály překonání překážky, rituály individuálního přijetí, rituály společenského odloučení a společenského přijetí, mezní období. Všechny tyto rituály jsou spojeny se symbolikou oddělení od původní rodiny, definitivního vstupu do dospělosti, zkoušky odolnosti, přijetí nového života. Některé národy provádějí svatební rituály rozloženě i na několik let, teprve potom se stávají snoubenec a snoubenka manžely. Bez ohledu na kulturu je na toto přelomové období kladen velký důraz celospolečenského charakteru (Van Gennep, 1997).

Studie o významu svatby (Burgoyne, Reibstein, Edmunds, Routh, 2010) zkoumá, zdali se mění vzájemné postoje dvou mladých lidí po svatbě. Z výzkumu vyplývá, že věrnost a odhodlání investovat energii do vztahu se sňatkem významně upevňuje. Dokonce i páry, které již dlouhou dobu žili v jedné domácnosti, přiznávají, že po svatbě se cítí více spjati. Autoři výzkumu uvádí jako jeden z hlavních důvodů slib daný na veřejnosti, oficiálně. Výsledek studie potvrzuje význam svatebních rituálů.

7.2 Narození prvního dítěte

„Rodičovství je významným projevem generativity dospělého věku, ale i specifickým způsobem naplnění intimity, protože umožňuje vznik výlučné, hluboké citové vazby, většinou přetrvávající po celý život“. (Vágnerová, 2007, s. 108)

Alice Rossiová (in Možný, 2008) definuje čtyři jedinečné vlastnosti přechodu k mateřství:

- jedná se o přechod, který je ovlivněn silným kulturním a společenským tlakem (žena, která se dobrovolně vzdává mateřství je provokující)
- k tomuto přechodu může dojít i mimovolně, neplánovaně
- tento přechod je nezvratitelný
- jedná se o přechod zlomový, nikoliv pozvolný

Autorka kanadské studie zabývající se různými aspekty nástupu mateřství u kanadských matek afrického původu, se svých respondentek doptávala na pocity spojené s nástupem zodpovědnosti; matky se shodovaly v tom, že moment narození dítěte v nich okamžitě pocit zodpovědnosti vyvolal. Některé hodnotí tento trvající zážitek jako omezující, jiné jako kladnou změnu k usedlejšímu způsobu života. Dále byly matky dotazovány, zdali považují porod za pozitivní životní změnu. Všechny respondenty odpovídaly kladně a uváděly různé důvody: nabytí smyslu života, lepší vyrovnávací schopnost s problémy, radost být pro někoho potřebný. Některé popisovaly mateřství jako „hořko-sladký paradox“; určité cesty se jim v momentě otěhotnění zavřely, jiné zase otevřely. Věřící ženy prožívaly narození dítěte jako velmi výrazný duchovní zážitek v jejich životě. (Etowa, 2012)

Vágnerová (2007) popisuje obtíže a pocity žen během prvního těhotenství. V důsledku hormonálních změn a tělesných pochodů s nimi spojenými se mění chování a prožívání nastávajících matek. Často se objevují ambivalentní pocity, úzkosti a obavy se střídají s radostným očekáváním. Myšlení ženy se egocentruje, je zaměřena na své tělo i na své prožívání. Náročným úkolem je přijmout svou proměnu – fyzickou i osobnostní- a nepřehlížet partnera, pro něhož je toto období rovněž zátěžové.

Vágnerová (2007) dále popisuje rovněž obtíže spojené s nástupem otcovství. Přijetí role otce je v období těhotenství manželsky/partnerky hůře uchopitelné než pro ženu mateřství, protože mužům chybí fyzický kontakt s plodem. Nastávající otec může prožívat pocity nadbytečnosti, zklamání ze ztráty partnerčiny pozornosti. Předpoklad vůči otcům jako k méně podstatným rodičům může blokovat přijetí role otce. Ovšem zplození dítěte přináší většině mužů uspokojení z potvrzení jejich mužské hodnoty.

8. Generativita proti stagnaci

Erikson (1996) vnímá generativitu, tedy pud k plození a péči, jako přirozeným důsledkem a rozšířením opravdového intimního vztahu. Pokud jedinec nedospěl k nesobecké intimnosti, postupně se stává sám sobě objektem péče. Plodivý věk je totiž podle Eriksona věkem, ve kterém člověk skutečně potřebuje o někoho pečovat. Nejpřirozenějším naplněním tohoto pudu je zplodit potomstvo a starat se o něj, ovšem jsou lidé, kteří tohoto pudu využijí k jiným cílům, a to neznámá, že nedojde k plodivému naplnění úkolu tohoto období života.

Charles L. Slater (2003), který rozvíjí Eriksonovo stadium „generativita proti stagnaci“, vyjadřuje škálu různých životních postojů a vzorců chování dospělých dalšími protiklady, odrážejícími celou Eriksonovu periodizaci:

- **inkluzivita vs. exkluzivita (důvěra vs. nedůvěra)**

Dospělí mohou děti zahrnout do svých plánů a zálib, nebo je naopak vnímat jako omezení, z kterého se snaží co nejvíce vymaňovat; inkluzivní rodiče vkládají do svých dětí naděje, které ale nemusí být naplněny. Inkluzivní dospělý je zralejší ve víře, oproti exkluzivnímu, který je rigidnější ve svých představách a soudech. Krize víry dospělého lze shrnout do těchto otázek: zda věřit, v co (čemu) věřit, jak v to (tomu) věřit.

- **hrdost vs. stud (autonomie vs. stud a pochyby)**

Každý rodič se potýká s dilematem „držet nebo pustit“ dítě, tedy jakou volnost a zodpovědnost mu předat. Slater tvrdí, že čím víc je rodič spokojen se svou nezávislostí, tím snáze umí nezávislost dopřát svému dítěti. Rodiče touží být hrdí na své děti, často se ale cítí naopak zahanbeni, pokud se dítě chová nebo žije jinak, než si přejí; vývojovým úkolem pro rodiče se stává být hrdými na své děti jako na svobodné lidi i přesto, že mají jiné názory a jiný styl života.

- **zodpovědnost vs. rozpolcenost (iniciativa vs. vina)**

Josselson (in Slater, 2003) rozděluje dospělé ženy do čtyř kategorií podle životního vzorce:

- ochránkyně – ženy, které nehledaly svou cestu, ale jsou věrné tomu, co jim život přinesl

- průzkumnice – ženy, které měly své sny, rozhodly se pro jednu cestu a jsou jí věrné
- hledačky (pátračky) – ženy, které stále hledají svou cestu (nechtějí se vzdát všech možností)
- tulačky – ženy, které nečiní ani nehledají rozhodnutí, žijí život ze dne na den

Slater vztahuje tyto kategorie i na muže.

- **profesní produktivita vs. neschopnost (snaživost proti méněcennosti)**

Lidé v produktivním věku sami sebe nazírají skrze to, co dělají, jak pracují. Tráví v práci většinu dní a kromě toho jejich platy zcela zásadním způsobem ovlivňují životní styl jejich domácnosti. Není tedy divu, že je náročné unést svou nezaměstnanost, pokud kromě nedostatku peněz trpí člověk ještě otřesem své identity. Lidé procházejí touto krizí rovněž na prahu důchodového věku.

- **rodičovství vs. pohroužení se v sebe (identita vs. konfúze rolí)**

Pohroužení se v sebe (self-absorption) je termín, který vyjadřuje neschopnost člověka stát se skutečným rodičem dítěti, které přivedl na svět. Jeho dítě je někdo navíc, o koho se sice musí postarat, ale ve skutečnosti mu spíše nepříjemně překáží v jeho vlastní práci a zájmech. Zatímco rodiče, kteří se své role úspěšně ujímají, prožívají s dítětem každý jeho pokrok, prožívají s ním všechny úspěchy i neúspěchy a jeho štěstí je i jejich štěstím. Rodič, který chce být svému dítěti nablízku, si znovu klade zásadní otázky, na něž dítě žádá odpovědi („odkud jsme přišli a kam jdeme“), znovu přezkoumává své zásady, svou víru, „dědictví otců“. To vše se zostřuje během potomkovy puberty, kdy jeho otázky míří na slabiny rodičů a všechny argumenty rodičů jsou detailně posuzovány.

Velká krize nastává, pokud partneři zjistí, že nemohou mít děti. Jsou však páry, které tuto skutečnost přijmou jako výzvu a zvolí si jiné cíle, kde mohou naplnit svou produktivitu.

- **být potřebován vs. odcizení (intimita vs. izolace)**

Slater porovnává období generativity a období intimity z hlediska pocitu vlastní důležitosti. Mladý člověk prožívá nadšení z toho, že je milován někým, koho on sám miluje. Stejně tak pro rodiče je odměnou za péči o dítě vědomí, že je dítě potřebuje.

- **čest vs. popírání (integrita „já“ vs. zoufalství)**

Aspekt vývojového stupně integrita „já“ vs. zoufalství také patří do období generativity, zvláště v druhé půlce věkového rozmezí. Člověk si začíná uvědomovat, že už nemá mnoho času, že měl jen jednu možnost prožít život a už toho moc nezmění. Jedinec prožívá pocit, že život „stojí za to“, pokud je schopen přijmout své neúspěchy a limity. Pokud naopak vnímá každou nepříjemnost, jichž v tomto období rychle přibývá, stává se rigidním a znechuceným životem.

Období generativity je kromě péče o potomstvo také obdobím plodného pracovního výkonu. Po čtyřicátém roce se obvykle ustálí pracovní zařazení, protože jedinec je v daném zaměstnání většinou spokojenější díky svým profesním zkušenostem, které mu práci usnadňují a činí ji zajímavější (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Dospělí v tomto věku touží předávat své zkušenosti, učit, zachovávat tradice. Začínají hodně vzpomínat a svůj život nazírají z různých úhlů pohledu. Kromě toho se většina lidí v tomto období vyrovnává se smrtí svých rodičů, která ohlašuje jejich vlastní blížící se smrt (Říčan, 1989).

8.1 Krize středního věku

Erikson (1996) pojímá svou vývojovou teorii jako sled krizí a úkolů, v tomto smyslu je tedy každé období obdobím krize. Krize středního věku je však natolik zdůrazňovaným pojmem v laickém i odborném světě, že je vhodné ji zmínit v rámci popisu období generativity, kam svým časovým zařazením nejlépe zapadá.

Bühlerová (in Langmeier & Krejčířová, 2006) nazývá toto období života obdobím bilancování. Člověk hodnotí výsledky dosavadního života, zvažuje, zda to, co vykonal, odpovídá očekávání a zdali může ve svém počínání pokračovat a završit své dílo. Dochází k přehodnocování životních kroků a rozhodnutí (výběr povolání, životního partnera, výchova dětí). Zjištění, že času ubývá a zdaleka ne všechny plány jsou realizovatelné, bývá někdy tvrdé a způsobuje krizi. Podle Langmeiera & Krejčířové (2006) se s těžkostmi tohoto období

vyrovnávají lidé různě: někteří se ještě více zabírají do své práce, aby na ně nemuseli myslet, jiní se zamilovávají a podnikají mimomanželské sexuální dobrodružství, další propadají úzkostem až depresím. Ti, kteří úspěšně překonají tuto krizi, se umírněně vrací k práci a pokračují ve svých úkolech smíření se svou omezenou výkonností i časovou kapacitou.

Říčan (1989) mluví o fenoménu „prázdného hnízda“, které lze časově přiřadit k období krize středního věku. Pro manželství rodičů může být odchod dětí úlevou, opět jsou sami se sebou a můžou se soustředit na svůj vztah. Na povrch se ovšem může dostat potlačovaný rozklad vztahu, nebo naopak potřeba znovuoobjevování, seznamování.

8.2 Klimakterium

Americká studie zabývající se spokojeností žen ve středním věku uvádí důvody nepohody, které uváděly nespokojené respondentky: chabé zdraví, neadekvátní finanční příjem, absence důvěrné přítelkyně či skupiny spřátelených žen, úbytek energie, nespokojenost se svým tělem a se sexuálním životem, méně zábavy, pocit zbytečnosti, absence smyslu života, obavy z tělesné zranitelnosti a neschopnosti, nespokojenost v manželství, nedostatečné sebepřijetí a sebeúcta, pocit zármutku, vzteku a prohry. Autor studie se domnívá, že ačkoliv uvedené obtíže mohou člověka potkat v kterékoliv životní fázi, v období středního věku - období hodnocení života a existenčních otázek – se stávají obzvláště palčivými (McQuaide, 1998).

Dle Příhody (1974) je pro ženu v období začátku klimakteria nejtěžší přijmout důkaz blížícího se příchodu stáří. Zároveň se obávají ztráty přitažlivosti a sex-appealu. V důsledku mnoha tělesných změn a psychologické zátěže se často dostavuje klimakterická neuróza, která se projevuje častými změnami nálad, vysokou dráždivostí, přecitlivělostí, nesoustředěností a dalšími obtížemi spojenými s fyzickým nepohodlím.

Jiná studie zjistila, že ženy sice prochází v období menopauzy náročným obdobím, ale v případě pracovního vyžití, spokojenosti ve vztazích a životních výzev žena období v klidu překlene a její well-being se ještě zlepší. (Dennerstein, Lehert, Guthrie, 2002)

Příhoda (1974) zmiňuje studii Bernice L. Neugartenové a jejích spolupracovnic, které zkoumaly postoje žen k zážitku klimakteria. Ačkoliv pro většinu z respondentek bylo klimakterium nepříjemnou zkušeností, mnoho z nich uvádělo i pozitivní stránky jako klid a

pocit větší svobody. Pocit svobody, klidu, a dokonce větší sebedůvěry nabývá po skončení klimakteria většina žen.

Každá žena touží po ocenění své krásy okolím, byť jen podvědomě. Proto je každé období přeměny (puberta, nástup mateřství, klimakterium) spojeno s nevyslovenou otázkou: „Jsem stále krásná?“ Příhoda (1974) velmi poeticky vystihuje proměnu krásy ženy v jejím životě ve shodě s jejím věkem: „*Strach ženy po 45. roce před ztrátou krásy je oprávněný jen tehdy, je-li jejím ideálem krása postpubescentky. Půvab však nemusí člověk ztrácet po celou dobu své ontogeneze, i když se jím v každém věkovém období rozumí něco jiného: půvabné, nikoliv krásné, je dvouleté děcko – model pro barokní putti, půvabné je desetileté dítě, půvabná je pětadvacetiletá matka, půvabná je adultka v plném rozkvětu, půvabná je i padesátiletá žena, dbá-li ovšem nejen o tělo, nýbrž i o svou „duši“.* Specifický rozdíl mezi krásou a půvabem je v tom, že půvab je něco hlubšího než vnější krása.“ (s. 102)

Ačkoliv se u mužů nemluví o období klimakteria, procházejí v období okolo padesátého roku rovněž velkými tělesnými změnami, které jsou provázeny psychickými obtížemi analogickými k obtížím klimakterických žen (Příhoda, 1974).

Zajímavé je, že muži v období středního věku více využívají volný čas pro tělesnou aktivitu, což má vliv na délku zachované tělesné schopnosti ve stáří. (Strobl, Müller, Thorand, Linkohr, Autenrieth, Peters, Grill, 2014).

9. Integrita „já“ proti zoufalství

V posledním stadiu života v Eriksonově pojetí člověk zraje k harmonii života; Erikson (1996) jmenuje téměř básnickým jazykem všechny starosti a úkoly, se kterými se člověk musel během života vyrovnávat. Člověk najednou nahlíží svůj život jako něco, co mělo smysl, nahlíží na svět jako na místo, které podléhá řádu a vyššímu smyslu. „Integrita „já“ tedy zahrnuje emoční integraci, jež dovoluje účast následováním, stejně tak jako přijímání odpovědnosti vůdcovství“.

Poslední stadium života je zpravidla označováno jako stáří. Neexistuje přesná věková hranice stáří, Langmeier & Krejčířová (2006) však zmiňují obecně přijatelné společenské hledisko stáří; jedinec je „starý“ právě tehdy, kdy jej za starého považuje společnost. Uvedení autoři rovněž zmiňují integritu člověka, která je lidově označována jako „moudrost“, jež

umožňuje jedinci přehodnotit svůj život a nalézt v něm smysl. Této integrity však zdaleka není schopen každý, je to totiž výsledek celoživotního úsilí a hodnotové orientace.

Neintegrováný jedinec je znechucen životem, obává se smrti, touží po možnosti zkusit začít znovu. Tento strach v sobě zahrnuje všechny nesplněné úkoly předešlých stadií (Erikson, 1996).

Erikson (1996) přirovnává integritu stáří, která se nebojí smrti k důvěře nemluvněte, které se nebojí života.

Křivohlavý & Kaczmarczyk (1995) zdůrazňují potřebu naděje na konci života, protože člověk stojí před uzavřením svého života a vidí, kolik toho nezvládl.

Na sklonku života je častým problémem pocit opuštěnosti. Někteří lidé jsou skutečně opuštěni svou rodinou, přáteli, a pro svou sníženou mobilitu nejsou schopni navázat nebo udržovat plnohodnotné kontakty. Tato izolace není však zapříčiněna samotným člověkem, ale okolnostmi, které se ve stáří často vyskytují. Jiný druh opuštěnosti však popisuje Townsend (1957 in Langmeier & Krejčířová, 2006) a totiž psychologickou dezolaci, která se projevuje vnitřním pocitem osamělosti a citovou deprivací bez ohledu na vnější okolnosti. Zájem a pozornost okolí však může takový stav velmi zmírnit.

9.1 Odchod do důchodu

Odchod do důchodu představuje pro většinu lidí velký životní zlom, který si přejí oddálit. Vágnerová (2007) trefně shrnuje celou citlivou problematiku takto: „*Důchod je naopak jednoznačným signálem přechodu ze středního věku do stáří, je potvrzením ztráty výkonnosti a s ní související společenské užitečnosti.*“ (s. 355) Vágnerová dále popisuje tuto událost v životě člověka jako důležitý mezník uzavírající dlouhou etapu života, jejíž průběh byl určován převážně právě profesním životem. Kromě sociálního a finančního propadu je pro osoby raného důchodového věku velkou zátěží přemíra volného času, který často neumí využít. Ukončení pracovní činnosti znamená ukončení pravidelného řádu určovaného vnějšími okolnostmi.

Naopak pro lidi, kteří se již během produktivního věku věnovali svým zálibám a využívali svůj volný čas aktivně, může odchod do důchodu představovat uvolnění potřebného času pro činnost, která je baví a přináší jim naplnění.

Mnoho důchodců volí postupný přechod, který jim usnadňuje náročnou životní změnu. Ve svém bývalém zaměstnání si udržují částečné úvazky, zůstávají náhradníky či si hledají klidnější částečný úvazek u jiného zaměstnavatele.

Vágnerová (2007) tvrdí, že odchod do důchodu bývá pro ženy obvykle snazší, protože si již prošly bilancí své hodnoty během postupné ztráty tělesné atraktivity a klimakteriem.

Vágnerová (2007) dále definuje potřeby, které musí být naplněny, aby jedinec zvládl tento přechod: potřeba stimulace, potřeba orientace a adaptace, potřeba aktivity, potřeba sociálního kontaktu, potřeba citové jistoty a bezpečí, potřeba seberealizace.

Říčan (1989) hovoří o nutnosti pěstovat přátelské i rodinné vztahy po celý život, protože v důchodovém věku nabývají na velké důležitosti a bez nich zůstává člověk opuštěn.

10. Návrh výzkumu – odkládání mateřství

10.1 Úvod

Následující část práce je věnována soudobému fenoménu odkládání mateřství. Období „intimita versus izolace“, tedy období rané dospělosti, se prodlužuje s rostoucími možnostmi studia, cestování, tolerancí vůči nezávazným partnerským vztahům. Kromě toho jsou antikoncepční metody stále spolehlivějším prostředkem k oddálení či zabránění mateřství (což má vliv také na zvyšování neplodnosti žen i mužů). Odborné prameny se více či méně shodují v určení biologicky optimálního věku (např. Šilhová a Stejskalová, 2006), společnost však již nepreferuje nějaký obvyklý sled životních kroků na prahu dospělosti, nýbrž toleruje různé varianty.

Tabulka 2: Průměrný věk matky při narození prvního dítěte

1950	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013
23,8	22,9	22,5	22,4	22,5	24,9	26,6	27,6	27,8	27,9	28,1

Uvedená tabulka jasně ukazuje výrazný posun věkového průměru matek při narození prvního dítěte. Lze předpokládat, že tento jev má souvislost s nástupem demokracie, která umožňuje mladým lidem dlouho studovat a téměř bez omezení cestovat.

Využívání těchto výdobytků moderní společnosti je téměř výhradně spojeno s životem bez odpovědných závazků. „*Mateřská role je v úvahách žen zobrazována poněkud odlišně - jako těžko slučitelná s jinými rolemi. Rozlišováno je období nejrozličnějších zkušeností, nesouvisejících s mateřstvím, a období mateřství, kdy je nutné předchozí role opustit a v prvních letech dítěte se věnovat především jemu. Zatímco takové tranzice, jako je odchod od rodičů, dokončení vzdělání nebo zaměstnání na plný úvazek, mohou být v tomto období zvrátitelné, tranzice k mateřství nastoluje nutnost stabilnějšího životního způsobu. Toto pojetí zcela odpovídá představě nové životní fáze předcházející rodičovství a charakteristické nestabilitou, flexibilitou, nezávazností a absencí manželství a rodičovství jako dříve důležitých znaků dospělosti*“. (Bartošová, 2011, s. 73)

Tunkerová (2011) se ve své bakalářské práci zabývá odkládáním mateřství. Provedla kvalitativní výzkum žen pomocí polostrukturovaných rozhovorů a získala tak informace o důvodech bezdětnosti žen starších třiceti pěti let. Její výsledky se více méně shodují s teoretickými studiemi uvedenými v teoretické části (str. 22); hlavními důvody pro odkládání mateřství do pozdějšího věku byly i u těchto respondentek budování kariéry, absence vhodného partnera či problém s otěhotněním.

Ironickým způsobem komentuje situaci žen odkládajících mateřství Sheehyová (1999); nevydařené manželství či slibně nastartovaná kariéra ukolébává biologické hodiny žen natolik, že se poté neobejdou při plození bez vědy a techniky. „*Později si může vybrat mezi bankou spermií, náhradní matkou a novou přitažlivou technikou nazývanou dítě z darovaného vajíčka. Prozatím si vystačí se psem.*“

Možný (2008) hodnotí situaci žen uprostřed tlaku na zvyšující produktivitu jako nepříznivou pro kombinaci spokojeného mateřství a vývoj v profesní kariéře.

10.2 Výzkumné otázky a předpoklady

Ve výzkumném šetření se zaměřím na sledování postojů mladých žen ve věku 20-35 let k mateřství, na konkretizaci obav i tužeb spojených s představou mateřství a konečně na důvody k odkládání mateřství na pozdější věk. Výzkum se zaměří na tyto výzkumné otázky:

1. **Jaký je ideální věk a/nebo životní okolnost pro porození prvního dítěte z pohledu mladých bezdětných žen ve věku 20-35 let.**

Biologicky optimální věk prvorodiček je dle odborné literatury většinou uváděn 20 - 24 let (např. Šilhová a Stejskalová, 2006). V tomto věku se vyskytuje nejmenší procento vývojových vad dítěte, spontánního potratu, porodních a dalších zdravotních komplikací (Biermann a Raben, 2006). Matka je věkově dítěti blíže a může jej aktivněji a déle provázet životem. Pozdější mateřství má však také své přednosti. Dle Sobotkové (2001) starší prvorodičky vykazují vyšší emocionální stabilitu a sebejistotu, kterou nabyly naplněním jiných životních cílů. Ve vyšším věku lze rovněž předpokládat stabilnější manželství (partnerství), které je zásadní podmínkou pro zdravý vývoj dítěte.

2. Jaké obavy a tužby jsou spojené s představami mladých bezdětných žen o mateřství.

Matějček (2005) charakterizuje rodinné soužití jako vzájemném uspokojování potřeb dětí a jejich vychovatelů (rodičů). Dítě rodičům přináší nové podněty, zkušenosti, dává jim pocit jistoty citového přilnutí, s příchodem dítěte do rodiny vzroste společenská hodnota rodičů, rodiče mají pocit užitečnosti a překračují v životě dítěte svůj osobní čas. Sheehyová (in Řičan, 1989) uvádí jiné motivy pro mateřství: přitažlivost mateřské identity, touha vyrovnat se vlastní matce, nejistota manželovou/milencovou láskou, přání mít někoho blízkého a být s ním spoutána, potřeba čelit strachu ze smrti, potřeba potrestat sebe nebo druhé, mít dítě jako zbraň proti komukoliv. Kuchařová (2003) uvádí obavy a reálná omezení rodičů (především matek), které plynou z rodičovství: omezení časového fondu, změna poměru mezi výdaji a příjmy. Sobotková (2001) uvádí další obavy: omezení osobní svobody matky, dopad na manželský/partnerský vztah. Sobotková také jmenuje autory studií - Campbell a Michaels, ve kterých jsou zmíněny ještě tyto obavy: nevratnost rozhodnutí stát se rodičem, obava z rodičovské role, obava přivést dítě do tak špatného světa plného globálních hrozeb.

3. Jaké jsou důvody pro odkládání mateřství mladých žen do pozdějšího věku.²

Sobotková (2001) shrnuje důvody pro pozdější mateřství vyplývající z různých studií: emocionální připravenost, profese a finanční jistota. Nejsilnějším impulzem bývá v pozdějším věku „tlak biologických hodin“. Některé odkládají mateřství proto, že jim v tom zabránily životní okolnosti. Většinou se jedná o absenci vhodného partnera či o zdravotní problémy.

V rámci výzkumného šetření bych ráda prověřila tyto výzkumné předpoklady:

1. Ženy s vysokoškolským vzděláním odkládají mateřství častěji a na delší dobu.

„Ženy, které odkládají mateřství, mají většinou vyšší vzdělání, žijí a pracují ve městě, budují nejdříve svou profesní pozici, kariéru.“ (Sobotková, 2001, s.113)

2. Ženy cca od třiceti let budou méně často udávat budování profesní kariéry jako důvod odkládání mateřství.

² Vzhledem k povaze výzkumu se jedná spíše o rozkrytí postojů žen než o věkové rozlišení hranice časného/pozdního mateřství – proto neuvádím věkové kritérium, které určuje mateřství za „(ne)odložené“.

Dle Sobotkové (2001) starší matky zřídka zdůvodňovaly odložení mateřství budováním kariéry.

3. Mladé matky přispívající do diskuzí budou shledávat své mateřství jako dobrou volbu. Bezdětné ženy budou naopak hledat výhody své bezdětnosti.

Tato domněnka vychází z Festingerovy teorie o kognitivní disonanci.

10.3 Výzkumné metody

Trend odkládání mateřství je poměrně nový. Psychologická i sociologická literatura již stihla zareagovat a tento jev popsat, nicméně v českém prostředí byl dosud málo zkoumán. Tunkerová (2011) provedla kvalitativní výzkum, kde se zaměřila na ženy starší 35 let a zkoumala důvody jejich bezdětnosti. Autorka vedla polostrukturované rozhovory.

Tento výzkum se zaměří naopak na mladší ženy, které svůj život teprve plánují, a to cca ve věku 20-35 let. Výzkum bude probíhat kvalitativně a to formou analýzy dokumentů písemných, resp. elektronických. Dnešní technické možnosti trochu pozměnily mentalitu mladých lidí a mnozí z nich se raději svěřují anonymně ve virtuální komunikaci. Diskuzní servery a fóra jsou plná témat od politických a veřejnoprávních po ta nejintimnější.

Miovský (2006) popisuje analýzu dokumentů jako kvalitativní metodu výzkumu. Tato metoda má několik výhod: respondenti o výzkumu nevědí, respondenti se pohybují ve svém prostředí a vyjadřují se přirozeně, výzkumník nevytváří specifické podmínky, data nepodléhají znehodnocení časem. Jedná se tedy o nereaktivní výzkumnou metodu. Nevýhody naopak tkví v tom, že se výzkumník musí ve svém výzkumu dokumentům přizpůsobovat, dále musí proniknout do kontextů jednotlivých dokumentů a nemá možnost se doptávat či jinak zpřesnit získané informace.

Nováková (in Miovský, 2006) stanovuje několik kritérií pro použití dokumentů k výzkumu. Tato kritéria vztahují na internetové diskuze:

- druh dokumentu:

Internetová diskuze jako fenomén vznikla v posledních 10-15 letech; od té doby počet těchto diskuzí stoupá a stále se obnovují a doplňují. Je zde tedy možnost třídit diskuze podle data průběhu. Jednotliví přispěvatelé se vzájemně neznají, a tak interagují pouze na základě sdělení a jim přisouzených emocí.

- vnější znaky dokumentu:

Vnější znaky se elektronických dokumentů netýkají.

- vnitřní znaky (obsah) dokumentu:

Internetové diskuze probíhají zcela neformálním způsobem, často dokonce až vulgárním. Je těžké odhadovat, nakolik jsou jednotlivé výpovědi platné a nakolik jsou pouze výsledkem momentální nálady či probíhající interakce příspěvateleů.

- intence dokumentu:

Existuje několik druhů internetových diskuzí: diskuze jako prostor pro okomentování článku elektronického média (příspěvatelé se vyjadřují za účelem sdělit svůj hodnotící názor), diskuze jako prostor pro sdílení příznivců tematicky zaměřeného serveru (zde převládá sdílení problémů, dotazů, rad, nápadů – příspěvatelé mohou ocenit rychlé spojení s podobně zaměřenými lidmi), server přednostně zaměřený na diskuze různých nebo naopak podobných témat (příspěvatelé se zapojují za účelem diskutovat na dané téma, sdílet své názory či je vyvracet). Obecně je ale možné shrnout účely internetových diskuzí do potřeby komunikace (která je často vyhovující právě pro svou anonymitu).

- původ dokumentu:

Původ dokumentu je v případě internetových diskuzí irelevantní kritérium.

10.4 Realizace shromáždění dokumentů

Je zajímavé, že internetové diskuze probíhají většinou velmi srovnatelným způsobem a není možné rozlišit jejich vyjadřovací úroveň. Výzkum tedy nebude stanovovat kritéria pro výběr diskuzí kromě jediného, a totiž aby se diskuze obsahově co nejvíce dotýkaly stanoveného tématu. Shromáždění dokumentů bude probíhat metodou prostého záměrného výběru a to vyhledáváním diskuzí pomocí internetového vyhledávače (například google.com, seznam.cz, atd.) a zadáváním přílehlajících klíčových hesel (například „odkládání mateřství“, „dítě později“, „kdy dítě“, „partner kariéra dítě“ „chci dítě, ale“, apod.). V příloze přikládám seznam několika diskuzí, které se zaměřují právě na odkládání mateřství.

10.5 Analýza dokumentů

Ačkoliv jsou zde uvedeny výzkumné předpoklady, vzhledem k tomu, že zatím neexistuje příliš teorií osvětlujících současný trend odkládání mateřství, bude analýza

probíhat formou deskriptivní. Jednotlivé kategorie tedy budou formovány v průběhu analýzy, a to vytvářením vzorců („gestaltů“), následně bude vytvořen klíč pro kódování jednotlivých dílčích informací. Pomocí frekvenční analýzy a analýzy seskupování kódů interpretuji výsledky.

10.6 Výzkumný vzorek

Vzhledem k anonymitě internetových diskuzí nelze příliš jednoznačně stanovit kritéria pro výběr jednotlivých výpovědí. Je tedy třeba se opírat o kontext a náznaky příspěvatelů. Jednoznačně je ale nutné odlišit ženy. Orientační věkovou hranici výzkumného vzorku jsem stanovila mezi 20 a 35 lety. Příhodné by bylo rovnoměrné sociální zastoupení (vzdělání, profese). Stejně jako u věku nelze zajistit spolehlivé rozvrstvení, ovšem lze regulovat výběr serverů podle předpokládaných cílových skupin.

10.7 Diskuze

Popsala jsem návrh výzkumu pomocí analýzy internetových diskuzí, který má za cíl zmapovat situaci mladých žen a zhodnotit motivy většinového názoru na odložení mateřství do pozdějšího věku.

Internetové diskuze jsou zcela specifickým virtuálním prostředím, které je přitažlivé jen pro určitou skupinu lidí (byť širokou). K tomu je třeba přihlížet při interpretaci výsledků. Bylo by zajímavé provést samostatný výzkum, který by profiloval typické rysy pravidelného příspěvatele.

Ačkoliv jsem stanovila pomyslnou věkovou hranici populačního vzorku 20-35 let, bylo by přínosné také zmapovat postoje starších bezdětných žen.

Jak jsem již zmiňovala výše, posun průměrné věkové hranice prvního porodu nápadně koresponduje s politickým převratem v roce 1989. Napadá mě tedy alternativní výzkumná studie, která by pomocí polostrukturovaných rozhovorů mapovala postoje žen, které rodily před revolucí nebo těsně po ní. Zajímalo by mě, zdali by se rozhodovaly za dnešních okolností jinak.

Závěr

V této práci jsem se snažila postihnout zvládnání přechodových stadií. Možná zůstala nezodpovězena otázka, co je přesně myšleno „přechodovým stadiem“; pokud vycházíme z Eriksonovy koncepce, byl by „přechodový“ celý život! A ono to tak možná trochu je. Přechod z jednoho stadia do druhého, z kočárku na zem, z plínek na nočník, z mateřské náruče do náruče světa. Celý život se nějak vyvíjíme, někam posunujeme a vždy stojíme před novými úkoly. Když vidím některé (mě blízké) staré osoby, jak s obavou a otazníkem v očích plánují, co budou dělat za rok, seznávám, že životu se nelze naučit. Připadám si neoprávněně ve své mladosti, když se snažím hodnotit život z nadhledu, ale domnívám se, že ona moudrost, k níž snad můžeme na konci života dospět, spočívá v pokoře a svobodě vůči vlastnímu životu – který nám byl svěřen – bez majetnického pocitu.

Odkládání mateřství, kterému je věnována praktická část, je jev, který nelze vnímat bez souvislostí. Stejně tak se odkládají či pro jistotu nezakládají manželství pro selhání předešlých generací; rodina přestává být pevnou buňkou společnosti. „Jsem snad já lepší než otec, abych dokázal udržet rodinu?“ „Jsem lepší než matka, abych dokázala být v životě šťastná s dětmi i přes komplikace s kariérou, nebo budu taky uštvaná a zdeptaná?“ Nechci nic podsouvat svým vrstevníkům, ale z logiky vývoje společnosti se domnívám, že podobné otázky se zachvívají v podvědomí mnoha lidí. Možná se však úplně mýlím.

„Ten, kdo se brání novému, cizímu a utíká se do minulosti, je ve stejném neurotickém stavu jako ten, kdo se ztotožňuje s novým, a tak utíká před minulostí. Jediný rozdíl je v tom, že jeden se odcizil minulosti a druhý budoucnosti. Oba dělají v podstatě totéž: zachraňují svou úžinu vědomí, místo aby ji kontrastem protikladů rozbili, a vybudovali tak širší a vyšší stav vědomí.“ (Jung, 1994, s. 98)

Seznam použité literatury

Bartošová, M. (2011). Souvislosti partnerství a mateřství: Vliv partnerského vztahu na rozhodování žen o mateřství. *Sociální Studia*, 8(4), pp. 67-86.

Biermann, Ch., Raben, R. (2006). *Maminkou ve čtyřiceti?* Praha: Portál.

Bowlby, J. (2012). *Odloučení*. Praha: Portál.

Brennan L. M., Shelleby E. C., Shaw D. S., Gardner F., Dishion T. J., Wilson M. (2013). Indirect effects of the family check-up on school-age academic achievement through improvements in parenting in early childhood. *Journal of Educational Psychology* 105 (3), pp. 762-773.

Burgoyne, C. B., Reibstein J., Edmunds A. M., Routh D. A. (2010). Marital commitment, money and marriage preparation: What changes after the wedding?. *Journal of Community* 20 (5), pp. 390-403.

Dennerstein, L., Lehert, P., Guthrie, P. (2002). The effects of the menopausal transition and biopsychosocial factors on well-being. *Archives of Women's Mental Health* 5(1), pp. 15-21.

Erikson, E. H. (1996). *Osm věků člověka*. Praha: PROPSY.

Escobar, M., Alarcon, R., Blanca, M. J., Fernandez-Baena, F. J., Rosel, J. F., Trianes M. V. (2013) Daily stressors in school-age children: A multilevel approach. *School Psychology Quarterly* 28 (3), pp. 227-238.

Etowa, J. B. (2012). Becoming a mother: The meaning of childbirth for African-Canadian women. *Contemporary Nurse: A Journal for the Australian Nursing Profession* 41(1), pp. 28-40.

Greer, J. (1997). *How could you do this to me?* Broadway: Broadway Books.

Jung, C. G. (1994). *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis.

Kuchařová, V. (2003). Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství. In P. Mareš & T. Potočný (eds.), *Modernizace a česká rodina* (pp. 189-203). Brno: Barrister & Principal.

Křivohlavý, J., & Kaczmarczyk, S. (1995). *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů.

- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada Publishing, a. s.
- Lechnerová, Z. (2011). Determinanty oddalování početí dítěte. *Sociální studia* 8(4), pp. 87-104.
- Macek, P. (1999). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Mahler, M. S., Pine, F., Bergman, A. (2006). *Psychologický zrod dítěte*. Praha: Triton.
- Matějček, Z. (2005). *Výbor z díla*. Praha: Karolinum.
- McQuaide, S. (1998). Discontent at midlife: Issues and considerations in working toward women's well-being. *Families in Society* 79 (5), pp. 532-541.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, a. s.
- Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Příhoda, V. (1967a). *Ontogeneze lidské psychiky I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Příhoda, V. (1967b). *Ontogeneze lidské psychiky II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Příhoda, V. (1974). *Ontogeneze lidské psychiky IV*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Rappaport, R. A. (1999). *Ritual and religion in the making humanity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Říčan, P. (1989). *Cesta životem*. Praha: Panorama.
- Sheehy, G. (1999). *Průvodce dospělostí: šance a úskalí druhé poloviny života*. Praha: Portál.
- Slater, Ch. L. (2003). Generativity versus stagnation: An elaboration of Erikson's adult stage of human development. *Journal of Adult Development* 10 (1), pp. 53-65.
- Sobotková, I. (2001). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- Strobl, R., Müller, M., Thorand, B., Linkohr, B., Autenrieth, Ch. S., Peters, A., Grill, E. (2014). Men benefit more from midlife leisure-time physical activity than women regarding the development of late-life disability — Results of the KORA-Age study. *Preventive Medicine* 62, pp. 8-13.
- Šilhová, J., & Stejskalová, J. (2006). *Matkou ve vyšším věku*. Brno: Computer Press.

Tunkerová, K. (2011). *Důvody odkládání mateřství*. Nepublikovaná bakalářská práce. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

Turner, V. (2004). *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.

Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum.

Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II*. Praha: Karolinum.

Van Gennep, A. (1997). *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Vygotskij, L. S. (1976). *Vývoj vyšších psychických funkcí*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Internetové zdroje:

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Graf 2. Úhrnná plodnost a průměrný věk matek, 1920-2013 (obyvatelstvo – roční časové řady). *Český statistický úřad* [online]. 2014-06-02 [cit. 2014-07-15]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

Seznam tabulek

Tab. 1 Epigenetický diagram dle Eriksonovy teorie (Macek, 1999): str. 19

Tab. 2 Průměrný věk matky při narození prvního dítěte (Český statistický úřad): str. 32

Přílohy

Příloha č. 1: Odkazy na několik internetových diskuzí k tématu odkládání mateřství

<http://zeny.e15.cz/clanek/sex-a-vztahy/bezdetnost-kruty-udel-i-cileny-zivotni-styl-jak-to-prozivaji-tri-z-vas>

<http://zeny.e15.cz/clanek/sex-a-vztahy/proc-nehceme-dite-precete-si-pribehy-zen-kttere-neplanuji-potomky>

http://ona.idnes.cz/diskuse.aspx?iddiskuse=A070402_102830_ona_vztahy_ves

[http://life.ihned.cz/?article\[comment\]\[ukaz_vsechny\]=1&article\[comment\]\[art_id\]=59185250&p=030000_d&article\[id\]=59185250#comm](http://life.ihned.cz/?article[comment][ukaz_vsechny]=1&article[comment][art_id]=59185250&p=030000_d&article[id]=59185250#comm)

<http://nokiddingcz.com/forum/viewtopic.php?f=3&t=2591&sid=74251e91b559b0ff161e2871455394ef>

<http://www.emimino.cz/diskuse/ma-cenu-odkladat-zalozeni-rodiny-157152/>

<http://doma.nova.cz/clanek/zdravi/zeny-rodici-cim-dal-pozdeji-kdy-uz-je-maminka-opravdu-stara.html>

http://www.rodina.cz/scripts/diskuse/novep_tree.asp?all=yes&id=9783&typ=1